

10.013

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. évfolyam

1977

4

DÉMIAI KIADÓ • BUDAPEST

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/4. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION
1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivatalnál és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizetés bejelenthető az Akadémiai Kiadónál (1363 Budapest V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010). Példányonként beszerezhető: az Akadémiai Könyvesboltban (1368 Budapest V., Váci u. 22. Telefon: 185-881), a KHI Hírlapboltjában (1055 Budapest V., Bajcsy-Zsilinszky út 76. Telefon: 116-269) és minden nagyobb árusítóhelyen.

Előfizetés díj egy évre: 60, — Ft

1 szám ára: 20, — Ft

Index szám: 25 543

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat,
H-1389 Budapest, Pf. 149.

Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkekhöz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Szilágyi Tönkő Márton „Philosophiá”-ja megjelenésének körülményei

Az első magyar kartézianus tankönyv, *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae applicata* (RMK. III. 2899) 1678-ban jelent meg, Heidelbergben, Szilágyi Tönkő Márton (1642–1700) debreceni professzor tollából. Szilágyi, miután tanulmányait az utrechti, franekeri, leideni egyetemeken befejezte, 1670-ben volt nevelő iskolájának, a debreceni Kollégiumnak a professzora lett, mégpedig az 1657 óta üresen álló második, ún. írásmagyarázati tanszéken, ami elsősorban a bibliai nyelvek, a héber és a görög tanítására kötelezte ugyan, de mintha meghívása a tanszék tantárgyi körének kibővítését is jelentette volna, mert mint Veszprémi István írja róla szóló kéziratoss életrajzában¹, mindjárt kezdetben „ad obeunda in facultate Philosophica munia sollemni ritu inauguratus est”, azaz a filozófia tanításával bízták meg, s egyúttal a rector-professor tisztét is ráruházták.²

Szilágyi Márton működése első percétől kezdve új ösvényt vágott a filozófia debreceni tanításában. Az ő felléptéig ugyanis Debrecenben ezt a stúdiumot régebben Keckermannak, a protestáns iskolákban általában használatos *Systema logicum* (s esetleg *Systema physicum*-ja) képviselte,³ amelyet 1660 után Martonfalvi Ramus logikájával cserélt fel. Szilágyi, a ramusi logika mellett (amelyet továbbra is Martonfalvi tanított) olyan új módszert és elveket (*Metho-*

¹ A kézirat a debreceni Ref. Kollégium Könyvtárában található F.300,22 jelzet alatt.

² Johann Heinrich Heidegger (1633–1698) zürichi professzorhoz írott leveleiben pl. legtöbbször így írja magát alá: „Martinus Szilágyi, Illustris Collegii Debrecinensium Rector, Philosophiae et Linguarum ibidem Professor” (I. az 1675. november 20-án kelt levelét. Szilágyi Tönkő Mártonnak hat Heideggerhez írott levele maradt ránk a zürichi Zentralbibliothekban. Ezek xerox-másolata megtalálható a Kollégium könyvtárában R.3329/1–6. jelzet alatt. A levelek 1665 és 1669 között íródtak a „*Philosophia*” kinyomtatása ügyében. Tanulmányom első részének adatait főleg ezekből merítettem. — J. H. Heidegger előbb Heidelbergben volt docens, majd 1667-től Zürichben a teológia professzora. Mint teológus, Coccejus mérsékelt követője volt, s mint ilyen, a descartes-i filozófiának sem ellensége. A felekezeti türelmesség képviselője. 1675-ben pl. ezért bízták meg a svájci consensus formula megfogalmazásával. E magatartása, tevékenysége a svájci felvilágosodás előkészítői közé emeli. Élénk részt vett a magyar gályarabok kiszabadítására indított akcióban, s mikor azok kiszabadulva Zürichbe érkeztek, közvetlenül is támogatta őket. Mintegy harminc kötetet kivevő levelezése, mint néhány példánk is mutatja, jelentős művelődés- és egyháztörténeti anyagot rejtget magába (L. *Religion in der Geschichte u. Gegenwart*, Tübingen, 1928. II. k. 1687. hasáb, és Hans SCHEFFEL: *J. H. Heidegger*, Theologiai Szemle 1975. 7–8. sz.)

³ Keckermann, Bartholomäus (1571–1609), filozófus, a danzigi ref. „Gymnasium illustre” tanára az arisztotelizmus híve, Ramus ellenfele volt. Tankönyveit (logikáját, fizikáját) a magyar református iskolákban is használták.

us et Principia) vezetett be a tantárgy előadásában, melyet, mint maga írja egyik levelében, „a közönséges (Vulgaris) és skolasztikus filozófusok okoskodásaitól” (λογομαχιασ) eltértek.⁴ Vagyis amint kinyomtatott munkájából és egyéb adatokból kiderül, Descartes bölcséletét kezdte tanítani, tehát azt a filozófiát, amelyet hollandiai egyetemi tanulmányai során sajátított el. Hiszen Utrecht, Franeker, Leiden ekkorra már a kartezianizmus fellegvárai lettek.⁵ A szerző ugyan sem leveleiben, sem munkájában nem hangoztatja Descartes nevét, hiszen az még mindig vörösposztó Európa sok helyén, mint azt könyvével kapcsolatban is látni fogjuk, de a mű egészéből kitűnik, hogy Szilágyi „módszere és elvei” nem más, mint a nagy gondolkodó tanainak ismertetése.⁶ Természetesen tudnunk kell, hogy a filozófia ekkor még a természettudomány tanainak összességét jelentette, amint azt munkája második részének címlapján (94. l.) maga az író is kifejti. Szilágyi műve beosztásában is Descartes 1644-ben megjelent *Principia philosophiae* c. munkáját követi. Ennek első része, a „metaphysica”, a megismerés alapelveit tárgyalja. A második általános (generalis) fizikát ad, a harmadik a világrendszerek és égitestek elrendezését magyarázza, a negyedik pedig azokat az ismereteket foglalja magába, melyek Földünkre vonatkoznak. Szilágyinál is a 93 nyolcadrét oldal terjedelmű első rész, a Praeparativa, a descartes-i ismeretelméletet s az arisztotelészi filozófia éles bírálatát tartalmazza. A második, a 94-től a 143. lapig terjedő szakasz „Physica generalis”. Itt Descartes nyomán definiálja a testet, a mozgást, a mozgás okait, s utóbbival kapcsolatban támadja Galilei impetus elméletét. A 144. lapon kezdődő „Physica specialis” ismerteti a descartes-i örvényelméletet a háromféle anyagot, és a Föld mozdulatlanságának kartézianus paradoxonját. A következő 12 fejezetből álló rész, majd a végső, öt szakaszból álló caput is a descartes-i fizika nyomán halad.⁷

Az új módszernek és elveknek tanítványaira tett hatásáról maga Szilágyi beszél Heideggerhez írott első levelében (1675. nov. 20.):

„Azt tapasztalom, hogy ifjúságunk, mely a teológiai tárgyakba mélyebben és alaposabban belemerült, azokkal szinte eltelve, még a jogosnál is nagyobb éhséget érez a filozófia iránt, és kész annak szentelni magát. Sőt, a mindenható Isten, minden fénynek és világozásnak adományozója a megértésben, annyi kegyelemmel árasztotta el a mi csekély igyekezetünket, hogy sokan, mégoly távoli vidékekről is, a törekvések egyéb nemei

⁴ Ezek a szavak munkája ajánlásában is olvashatók. L. Dedic. 7. r.

⁵ A hollandiai egyetemek kartezianizmusára nézve l. BÀN Imre *Apáczai Csere János* c. monografiájának (Bp. 1958) „Descartes eszméi Hollandiában” c. szakaszát (117—125.). Ebből az tűnik ki, hogy a három legjelentősebb holland egyetem már Apáczai ott tanulása idején erősen hódolt Descartes eszméinek, később pedig méginkább azok hatása alá került, 1660—1680 között pl. már kartézianus skolaszticizmusról beszélhetünk velük kapcsolatban. Leidenben Szilágyi a neves kartézianus, Arnold Geulincx (1624—1669) tanítványa, s 1669-ben disputát is áll nála (RMK III. 2493).

⁶ A „methodus” és „principia” szavak is Descartes két művére utalnak, az 1637-ben megjelent *Discours de la methode* és az 1744-ben kiadott *Principia philosophiaera*.

⁷ A descartes-i filozófiának már Szilágyi előtt is voltak ismerői Debrecenben. Így pl. Budai P. István, aki 1655-től 57-ig kollégiumi tanár volt, 1657-től pedig debreceni lelkész, s Utrechtben a kartézianus Jan de Bruyn tanítványaként disputált is, valamint Komáromi Csapkés György, aki *Iudicaria Astrologia* c. művében (1665) először említi a „cartesianusok”-at Debrecenben. Valószínű, hogy Szilágyi az ő bátorításukra kezdett a descartes-i bölcsélet tanításához. Szerepe volt itt természetesen annak is, hogy Debrecen ekkor már erősen a puritanizmus befolyása alatt állott, s a puritanizmus és kartezianizmus összefüggése eléggé ismeretes. Nálunk a legjobb példa rá Apáczai tevékenysége.

mellett, melyekkel a természet ura (arbiter naturae) a mi athenaeumunkat gazdagítani akarta, ennek a vágyától is hajtva, hozzánk sereglettek.”⁸

Ez a hatás (és nyilván az új filozófia terjesztésének igénye) hozta magával, hogy mint ugyancsak Szilágyi írja (1. levél):

„A mi filozófiának szentelt ifjúságunk közös elhatározással, izzó könyörgéssel kérte és követelte, hogy készítsék egy filozófiai kompendiumot annak a módszernek a szellemében és jellegének megfelelően (Secundum genium et indolem Methodi et Principiorum), amelyet követek, — s azt sajtó alá bocsátva, majdan az ő hasznukra fordítsam.”⁹

A szóban forgó munka Szilágyi előadásai nyomán már 1673-ban kialakult, és írásbeli formát is öltött, sőt mint Heideggerhez szóló ötödik levelében (1677. júl. 30.), s könyve előszavában is írja, az egy tanítvány révén¹⁰ eljutott Johann Ludvig Fabriciushoz, a heidelbergi egyetem teológia-tanárához is, aki már akkor kedvezően nyilatkozott róla, s véleményét később a megjelenő mű ajánlásában is megerősítette. 1675 őszén a szerző már annyira késznek érezte a munkát, legalábbis nagy részében, hogy elérkezettnek látta az időt a kinyomtatásra. Kéziratát e végből egy 1675. november 20-án kelt levél kíséretében két Zürichbe induló tanítványával, Kotsi Jánossal és Gyöngyösi Istvánnal elküldte Heideggerhez, hogy tanácsát és segítségét kérje a kinyomtatáshoz.¹¹ Hogy a könyv mégis három évvel később és Németországban, Heidelbergben jelent meg, annak több oka volt, amelyek mind igen éles fényt vetnek a magyarországi és európai tudományos viszonyokra. Mutatják pl. azokat a nehézségeket, melyek között egy magyar tudós munkája készült és sajtó alá kerülhetett, de mutatják azt is, hogy a mostoha körülmények ellenére e művek egyik-másika mennyire haladóbb volt és haladóbb környezetről tett tanúságot, mint ama tudósok némelyike, akik Nyugat-Európában, minden szempontból kedvezőbb lehetőségek között, a haladás forrásaihoz közelebb működtek.

Nagymértékben hátráltatta pl. a mű befejezését, hogy az, mint Szilágyi írja (1. levél), „az egész világon legsanyargatottabb hazában” készült. Ne felejtsük el, az úgynevezett gyászértizedben vagyunk, a protestáns lelkészek bebörtönzése, megkínzása, gályáakra hurcolása idejében, amikor — hogy megint Szilágyi szavait használjuk — „egyházunk oldalának véres török vannak szegezve” (1. levél). Debrecen kivételes történelmi helyzete, melyet eddig a három hatalom (Habsburg-, török, Erdély) egyensúlya biztosított számára, a két utóbbi meggyengülése folytán, ugyancsak megrendült, illetve most már inkább abban

⁸ Az új filozófiának az ifjúságra tett nagy hatásáról Bán Imre is megemlékezik a holland egyetemekkel kapcsolatban: . . . ” a leideni és utrecht-i egyetemen kitűnő és tudós professzorok a hallgatók tapsaitól kísérve („nec sine quodam applausu auditorum suorum”) hirdették Descartes tanait (I. m. 120.).

⁹ Hogy a Kollégium ifjúsága tisztában volt azzal, hogy Szilágyi Tönkő Descartes filozófiáját tanítja, mutatják az egykori tanítvány, a később kitűnő kartézianus filozófussá fejlődött Apáti M. Miklós *Vita Triumphans* (1688., RMK III. 3445) c. művének szavai (21.), melyben arról beszél, hogy maga Szilágyi nyíltan Descartes *Methodus*-ának és *Meditationes*-ének tanulmányozására utasította tanítványait.

¹⁰ Ez a tanítvány egy Vásárhelyi György nevű, „Transylvanus” volt (L. M. SYLVANUS: *Philosophia*, 1678. RMK III. 2899., 2. v.) Thury Etele Iskolatörténeti adattárában (Pápa, 1908.) ez olvasható róla: „Georgius Vásárhelyi. Visitavit academias, unde pastor Püspökensis” (I. m. II. k. 134.)

¹¹ Kotsi (Csörgő) János (1648—1711) 1694-ben debreceni professzor lett, 1700-tól pedig haláláig a tiszántúli egyházkerület püspöke volt. — Gyöngyösi István Debrecenből Zürichbe, Genfbe távozott tanulás végett. 1681-ben állítólag Párizsban időzött. Ezután nyoma veszett (L. ZOVÁNYI Jenő: *Cikkei stb.*, Bp. 1940.).

jelentkezik, hogy a versengő hatalmaknak szinte csatatere lett. Hol a török, hol a német csap reá, hol a kurucok háborgatják az elkövetkező időben, egymást kergetve, egymás elleni bosszújukat a városon töltve ki. Ez események nyitánya volt az ún. Szejdi-járás 1660-ban, s szomorúan jellemző példája Carlo Strassoldo 17 napig tartó fosztogatása 1673 februárjában, melyről Szilágyi még a hónap végén kelt levelében egyebek közt azt írja, hogy az „a várost nem kevésbé elszegényítette, . . . az egyház szolgálait az iskolai ifjúsággal együtt veszelte”. Hivatali elfoglaltsága mellett ilyen gondok akadályozták, hogy mint írja, munkája egyes részeit a kinyomtatás előtt „kellő gonddal átsimítsa”, illetve mint 1676. június 10-i levelében, mely a kézirat befejező részét (nyomtatásban ez a Praeparativa) kíséri, olvassuk: „Honfitársaink és idegenek fegyverzajának zúgásában s a magyar Siont már-már tíz éve sújtó megpróbáltatások hullámai között” kellett művének a végső rendet és csiszolást megadnia.

Ez a helyzet részben választ ad arra a kérdésre is, hogy miért kellett Szilágyinak könyve számára idegenben keresni nyomtatási lehetőséget. Debrecenben ugyan már 1561 óta működik egy nyomda, de a vázolt körülmények között ennek léte is igen bizonytalannak látszott, azonkívül felszerelése elavult volt (egy század óta jóformán nem újították), s 1662-től 1676-ig, mikor Karancsi György volt a vezetője, működésének mélypontját élte, mint a nyomda történetében olvashatjuk:

... „nyomdatechnikai szempontból ez a korszak a debreceni tipográfia mélypontja. Karancsi nem is törekedett arra, hogy szép és tiszta munkát végezzen — maga a tanács is ségyellte a piszkos nyomású, hibáktól hemzsező könyveket, amelyek bizony nem váltak díszére Hoffhalter egykori officinájának.”¹²

Ezért fordul tehát Heideggerhez a kinyomtatás ügyében. Első levelében (1675. nov. 20.) még csak tanácsát kéri a nyomtatás helye (Zürich, Bazel, Genf?) és költségei felől. Az 1676. június 23-i levél már egy Gessner nevű zürichi nyomdász ajánlatával foglalkozik. Szilágyi szeretné, ha a vállalkozó a könyvét 500 példányban, 12° alakban, nem a legfinomabb papíron 100 tallérért elkészítené, további 200 példányért pedig egy-egy tallért adna ívenként „a mi ugyancsak nem egészen fehér papírunkon” (Vagyis a papírt Szilágyi szeretné be). Ha azonban „a petit betű többbe kerülne vagy a nyomdász úr vonakodna a példányok számát megtéezni, ez ne legyen akadály, a munka haladjon”. . . S mindjárt küld is 35 tallért a költségekre.¹³ Az 1677. július 30-án kelt levélben pedig, melyhez a mű dedicatioját és praefatioját is csatolja, arra kéri Heideggert, hogy lássa el a könyvet ajánlásával, hogy „ezáltal az erőtlennek erő, a dísztelennek (informi) ékesség adassék”. Reméli, hogy Heideggert nem riasztja el kérése teljesítésétől, hogy kézikönyvében (cynosura) a filozofálás új módszerét (μεθοοσειαυ) alkalmazta, annak a nyomán halad, követve sokaknak erről szóló felfogását.

„Mert ha az — írja — némileg az újdonság hidegét és következményeit árasztja is. az általunk gyakrabban használt részekben szorgalmasan enyhítettem, magyaráztam, módosítottam. Megvallom ugyanis, hogy az érdem mellőzésével való mohó újításnál,

¹² BENDA Kálmán — IRINYI János: *A 400 éves debreceni nyomda története*. Bp. 1961. 29.

¹³ A sorszám szerinti 4. levélben, melynek kelte 1676. június 10., újabb 42 tallér küldését jelzi. A levél tartalmából kivehetőleg az 1676-os évszám elírás, mert hiszen akkor az előbbi levél előtt íródott volna, holott, mint tartalmából kiviláglik, annál későbbi dolgokra vonatkozik. De a következő, 1677. július 30-án kelt levél is úgy hivatkozik rá, mint amelyet közvetlenül ez előtt küldött írója.

a Sárát erőszakkal Hágár alá való rendelkezésnek¹⁴ s így az ortodoxia trónjáról való letaszításának nagy ellenzője vagyok”.

Tiltakozik viszont azok eljárása ellen, „akik a módszernek amaz újdonságait, melyek mellett kitartok (insisto), a dogmák magaslatáról és segítőcsapataival igyekeznek megsemmisíteni s az elátkozás kardjával meggyilkolni.” (Szerencsére) „akadnak viszont többen, akik járatosak mind a természet, mind a Szentírás forgatásában (in volumine), s akik annak (ti. az új módszernek) vagy teljes egészében vagy részben aláírnak”. Megemlíti még, hogy J. L. Fabriciustól is kérni fogja négy évvel korábban (Quarto ab hinc anno) nyilvánított véleményének megerősítését és végleges formába öntését.

Nincs közvetlen adatunk arra, hogy Szilágyinak tudomása lett volna a könyve körül Zürichben kitört egyházi és világi (városi) háborúságról (bár mintha a fenti mondatok ilyesminek a tudatában fogantak volna, s arra céloznának), mindenestre: ha csupán Szilágyi leveleit ismernénk, váratlannak találnánk a fordulatot, amelyről a könyv címlapja s Szilágyi 1679. május 9-én kelt levele értesít. Ebben ugyanis Heidegger 1678. augusztus 4-én kelt levelére válaszol s közli, hogy tudomásul vette „filozófiai rendszere nyomtatásának abbamaradását, nem csupán külső nyomás következtében (non quidem publica. . . auctoritate), hanem a te és barátaid bölcs elhatározásából is” s azt, hogy a munkát átküldték Fabriciusnak. Miután köszönetét fejezi ki Heideggernek „ob merita perenni cedro condigna hac in re erga scholas Hungaricas maxime nostram Debrecinam praestita” — rendkívüli érdemeiért, jelzi, hogy a ki nyomtatott példányokat febr. 2-án nagy örömeire (magát és a kollégiumi ifjúságot érti) már meg is kapták.

* * *

A Zürichben lejátszódó eseményekről egy, az ottani Zentralbibliothekban Ms. L. 408. jelzés alatt őrzött több száz lapból álló kézirat számol be, melynek idevágó része a *Pro memoria* címet viseli.¹⁵ A manuscriptum az első két oldalt kitevő részében elmondja, hogy azokról a villongásokról fog szólni, melyek 1763-ban keletkeztek a zürichi lelkészek és tanítók (e szón a főiskolai tanárokat érti) sorai-ban, melyek 1680-ig elhúzódtak, heveségük pedig a szószékekig felcsapott. A viszályok közül többnek jelentős magyar vonatkozása van. Pl. mindjárt az első debreceni tiszteletes Veresegyházi Tamás disputációja körül tört ki, mely a helvét hitvallás tizedik pontjáról szólt,¹⁶ a továbbiakat ugyan svájci (zürichi) lelkészek dogmatikai vitái okozták, de volt két másik magyar vonatkozású „botránykő” is. Ezek közül az egyiket az képezte, hogy a gályákról kiszabadított s Zürichben tartózkodó magyar prédikátorok külön, „auf den Chor

¹⁴ Utalás a bibliai Ábrahám és felesége, Sára, valamint ágyasa, Hágár történetére (Mózes, I. kv., 16. f.).

¹⁵ A német nyelvű gótbetűs kézirat elég nehezen olvasható, főleg mivel nem irodalmi, hanem svájci köznyelven s „egyéni” helyesírással van írva. Központosítása is rendkívül hiányos vagy következtelen, ezért értelmezése is meglehetősen nehéz munkát jelentett.

¹⁶ Veresegyházi Tamás (1643—1716) Debrecenben született és tanult, majd több külföldi egyetemen (Odera-Frankfurt, Marburg, Zürich, Bazel) is megfordult. — Zürichi disputációját részletesen ismerteti ZOVÁNYI Jenő *A coccejanizmus Magyarországon* c. művében (Bp. 1890. 136—137.).

Herren Stuben" kívántak úrvacsorát venni¹⁷, a másik pedig a debreceni Szilágyi filozófiai értekezése (*Philosophisches Tractat*) miatt keletkezett.¹⁸ A viták rendkívül élesek voltak, s mint a beszámolóból kitűnik, erősen személyeskedő, csoport- vagy pártjellegűt öltöttek.¹⁹

A cívódások sorából minket most a Szilágyi „*Tractatus*”-a körül zajló érdekel, amely maga is mintegy három évig tartott, s hevesebben szinte valamennyin túltett.²⁰ A történet úgy kezdődik, mint egy Balzac- vagy Turgenyev-regény: „Az 1675. év végén ide (ti. Zürichbe) érkezett két magyar diák, név szerint Kotsi (a szövegben: Kothi) János és Gyöngyösi István urak, mindketten Debrecenből”, s magukkal hozták Szilágyi (Sylvanus) Márton debreceni rektor és professzor filozófiai értekezését a szerzőnek azzal a dr. Heideggerhez intézett kérésével, hogy segítsen a mű kinyomtatásában. A továbbiak szerint Heidegger azt tanácsolta az ifjakknak, hogy mivel Kotsi János úgyszólván tovább szándékozik utazni Heidelbergbe, vigye magával az értekezést, mert ott kisebb költséggel ki tudja nyomtatni, mint Svájcban.²¹ Kotsi el is vitte a kéziratot, s Heidelbergben L. Fabricius meg is egyezett az akadémia nyomdászával, minthogy azonban a nyomtatás költsége nem volt kéznél, az nem volt hajlandó megkezdeni a munkát. Mivel pedig Kotsinak tovább kellett utaznia²², a kéziratot visszaküldte Gyöngyösinek Zürichbe, hogy az most már sürgősen, ott próbálja elvégeztetni a nyomtatást. Közben a pénz is megérkezett, s a „*Pro memoria*” szerint „Gyöngyösi úr tárgyalt Gessner Dávid nyomdásszal”, az értekezést pedig a fennálló törvények értelmében átadták Schweitzer professzornak mint hivatalos cenzornak. Ez, miután látta dr. Fabricius „már nyilvánosan kinyomtatott bizonyítványát”, melyben az többek között azt írja, hogy „még nem látott művet, amely ezzel följérne, s örül, hogy a bölselkedésnek (Philosophandi) ez az értelmes módja Törökország és Magyarország határain is hívekre talál”²³, s egyébként sem tapasztalt benne semmit, ami a hit és a jó erkölcsök ellen vétene, a mű kinyomtatását javasolta H. Escher Seckelmeisternek mint a cenzorok elöljárójának.²⁴ A munka meg is kezdődött, s már hét ív el is készült, amikor Gessner egyéb dolgai miatt 1677 augusztusáig felfüggesztette

¹⁷ Ennek főleg liturgikai okai voltak. A zürichi ref. egyházak tagjai még a 18. sz.-ban is úgy vették az úrvacsorát, s ragaszkodtak a kovásztalan kenyérhez és ostyához (L. Paul WERNLE: *Der schweizerische Protestantismus im XVIII Jahrhundert*. Tübingen, 1923. I. 64.) A magyar reformátusoknál viszont már a 16. sz.-ban meghonosodott a két szín (kenyér és bor) alatti úrvacsorázás s a gályarab-prédikátorok ehhez ragaszkodtak. — A „Chor Herren Stube” a reformáció előtt a kanonokok ivószobája volt, később a zürichi klérus vendéglője lett. A reformáció után pedig egyházi jellegű előadások (disputációk), összefüggések színhelye.

¹⁸ A kézirat Szilágyi nevét többnyire Szylaginak vagy latinosan Sylvianinak írja (A többi magyar nevet is erősen torzítja).

¹⁹ A tárgyban járatos olvasó előtt egy-kettőre kitűnik, hogy a *Pro memoria*t valamely, Heidegger pártján álló krónikás készítette.

²⁰ A viták e mozzanatáról a kézirat 200—229. lapjain a negyedik fejezetben (Das vierte Kapitel) olvashatunk.

²¹ Erre lehetőséget adott neki Szilágyi kísérő levele, melyben csupán tanácsot kér Heidegger-től a nyomtatást illetően. Heidegger intézkedésének az is oka lehetett, hogy ő ismerte a helyi vezető körök elfogultságát a kartézianus filozófiával szemben, s meg akarta kímélni a szerzőt a későbbiekől.

²² Kotsi Csörgő valószínűleg akkor indult Hollandiába. L. ZOVÁNYI Jenő: *Cikkei*.

²³ Ezek a szavak valóban ott olvashatók J. L. Fabricius 1674. március 19-én kelt levelében, mely Szilágyi Praefatiója után található a megjelent munkában (2. r.)

²⁴ Escher, Heinrich (1626—1770), mint Seckelmeister a város pénzügyeinek legfőbb intézője volt. A „forderist censoris” (Vorderst, Erster, primus censor) tisztét csak ebben az esetben töltötte be, 1678-tól polgármester lett.

a nyomtatást. Ekkor azonban, mielőtt újra felvette volna a munkát, bemutatta az értekezést Holzhalt assessornak,

„amit előzőleg elmulasztott, s talán szándékosan, mert tudta, hogy Holzhalt úr titkos egyezségre lépett J. Müller professzor úrral és H. J. Gessner diakonussal, hogy mindazt ami a nyomdában történik, házukba és fülükbe juttatja.”²⁵

A dolog azonban Heideggernek is fülébe jutott, s ő megpróbálta az assessort kedvező döntésre bírni. Érvei közt megemlítette pl., hogy a mű, amely az ő tetszését is megnyerte, sem teljesen arisztotelészi, sem teljesen kartézianus, felhozta Fabricius „bizonyítványát”, s azt a körülményt, hogy a könyvnek elkészülte után egy példánya sem marad Zürichben, hanem valamennyi Magyarországra kerül. Azokkal az urakkal szemben pedig, „akiknek semmi sem tetszik”, állítja, hogy az [a mű] mindenkinek tetszeni fog. (211—215. l.) Holzhalt úgy tett, mintha elfogadná Heidegger érveit, s parancsot adott a nyomdásznak a munka titokban való folytatására. Közben azonban az elkészült hét ívet eljuttatta Gessner diakonushoz, sőt azt állította, hogy dr. Heidegger megtiltotta neki, hogy Müller professzort és Gessner diakónust tájékoztassa az értekezésről, ő viszont a nyomdásznak azt a tanácsot adta, hogy a kinyomtatott íveket semmisítse meg, a kéziratot juttassa vissza Gyöngyösihez, s a nyomdász ezt a tanácsot, a „békesség és egyetértés kedvéért, s hogy a becsületes Szilágyi urat is kímélje”, készségesen megfogadta. (215—216. l.)

A vizálykodás fellobbant tüzét azonban nem sikerült kioltani. Sőt, most már nyilván az ellenfél, „suttogó propagandája” következtében, a polgárság körében is „szörnyű riadalom” (ein ungeheures Geschrei) keletkezett. Egy Bulot nevű prédikátor pénteki prédikációjában „nyilvánosan is lármázni kezdett” (angefangen öffentlich lärmen) keményen ócsárolva a föld mozgására vonatkozó kopernikuszi hipotéziseket, s azokat a nyomdákat, melyek ilyen ocsmány dolgokat kinyomtatnak. Egyetértését fejezte ki Müller professzor és követői (Anhang) véleményével a kartézianus filozófia távoltartását, s a filozófiára vonatkozólag a cenzúra megszigorítását illetőleg²⁶. Két lelkész pedig (Peter Füssli és Hans Jakob Gessner káplán) az ellenkező felfogásúakat sértető hangú cédulákat (verletzliche Zädel) küldözgetett világi uraknak, s Gessner diakónus nem sajnálta a fáradságot, hogy a Holzhalttól megkapott hét ív alapján egy bántó, erélyes tanulmányt (einen heillosen und biederlichen Aufsatz) készítsen, melyben gonoszul több dolgot hozott fel a szerző rovására, amelyekre azonban derekas választ kapott.

A vizálykodás hullámai elérték a városi tanácsot is: a röpcédulák (fliegende Zädel) eljutottak a tanácsurakhoz is, és az egyik ülés végén (dátuma nem szerepel forrásunkban) több tanácsúr, akikhez „Herr Statthalter Meier”, vagyis Meier helytartó és a „Bunts Bürgermaister” (a zürichi városállam legfőbb vezetői) is csatlakozott, bosszúságát fejezte ki a cédulák miatt, s úgy vélekedtek, tiszta vizet kellene önteni a pohárba: meg kell vizsgálni, hogy miért és ki miatt

²⁵ Müller, Johannes (1629—1684), régebben a zürichi főiskolán a héber nyelv, egyháztörténet, katekizmus tanára volt, 1660-ban pedig diakon (lelkész), majd archidiakon lett a városban. 1672-től haláláig ismét professzor. — Gessner, Hans Jakob (1639—1704), 1661-től diakon Zürichben, majd 82-től archidiakon a Grossmünsterben. Erősen orthodox nézetei miatt többször ellentétbe került a zürichi városállam kormányzatával.

²⁶ Valószínűleg Hans Ulrich Bulot (1624—1687) lelkészről van szó, aki 1672-től a zürichi Grossmünster archidiakona volt. Erősen maradi szellemű teológus volt, aki meggyőződését ellenfeleivel szemben pamfletekkel is védelmezte (L. *Lexicon der Schweiz*, Neuenburg, 1924., II. k. 425. l.).

(worum und um wen) történnék ezek a dolgok. A tanács október 26-án (1677 ?) foglalkozott az ügygel, melynek során több tanácsúr (pl. Bodmer és Körner) élesen összehálgalkozott, a Bürgermeister pedig Gessner diakónus becsületsértő cédulái (ehrhürige Zetteln) miatt emelt szót, s úgy látszott, hogy az eljárás egészében az ősz végéig el fog tartani. Miután azonban Gessner Meier helytartótól írásban bocsánatot kért, a dolog elcsöndesedett, s várták, mit szándékozik tenni Müller és pártja a továbbiakban (220—221.).

Közben a dékánok prosynodusán, okt. 22-én az oberwäzíkani káptalan dékánja társai nevében igen megindító előterjesztésben kérte a város lelkészeit a zűrzavarok megszüntetésére. Több éles felszólalás után a jelenlevő Müller archidiaconus igyekezett megnyugtató választ adni, s megígérte, hogy a következő zsinaton jó hírellel fognak szolgálni. Füssli lelkész azonban minden tekintet nélkül dühös kirohanást intézett azok ellen, akik „a mi hitvallásunk ellen” (wider (!) unsere Confession) írnak, s többek között megemlítette „Herr Szilágyi Philosophy” (a Szilágyi Filozófiáját) s személy szerint is megtámadta Heinrich Escher Seckelmeistert. (A vádak közt úgy látszik a chiliazmusra is történt célzás, mert szó van olyanokról, akik „von einer guldenen Zeit” aranykorról beszélnek.) Szavaira dr. Heidegger igyekezett a megbékélés szellemében válaszolni. Füssli azonban tovább folytatta támadásait, sőt a már említett Bulot lelkész is segítségére sietett. Ezzel véget is ért a gyűlés. Ennek végeztével ugyan Füssli félrevonta dr. Heideggert, „s egészen más hangon, a jövőre nézve egyetértését és barátságát ajánlotta, persze minden állhatatosság nélkül (Eint-racht und Freundlichkeit erboten aber ohne Bestand), főleg mert Gessner is állandóan ingerelte” (220—223). Müller pártja (Müllers Partei) ezután dr. Heidegger ellen a polgárság körében indított röpcédula-hadjáratot. Gyalázkodó céduláikban azzal vádolták, hogy ő is az újítók mellett van, egyetért velük. Annyira ment a dolog, hogy dr. Heidegger felsőbb kívánságra írásban válaszolt a vádaskodásokra (betreffend die vermeinte göttliche Offenbarungen Drabicy, Rottera, Poriatoviae, Melischy), azaz Drabik stb. vélt isteni kinyilatkoztatásait illetőleg. (Ez a mondat is mutatja, hogy a chiliazmus is szerepelt a vádak között. Az említettek chiliasta rajongók voltak.) Heidegger válaszát *y* jelzéssel a főszöveghez csatolták (224.). Ezt azonban nem volt módomban megtekinteni.

A következő (XI.) szakasz mintegy összefoglalja Johannes Müller archidiaconus és pártja Heideggerrel kapcsolatos rosszindulatú eljárását (itt említés történik Müllernek a magyar gályarabok iránti barátságtalan magatartásáról is), s Heideggernek főleg Szilágyi értekezése körüli tevékenységével kapcsolatos védekezését. Ennek lényege: 1. ő csupán szolgálatkészségből (aus dienstfertigung Gemüt) vállalta, hogy segítséggel és tanáccsal szolgáljon az értekezés kinyomtatásában; 2. egyáltalán nem gondolt arra, hogy a mű egyházainkra gyalázatot vagy veszélyt jelentene, egyrészt mert egy nagyszerű teológus (Fabricius prof.) kitüntető bizonyítvánnyal látta el, másrészt mert valamennyi példány Debrecenbe került volna, továbbá: az itteni cenzúra sem talált benne semmi kivetnivalót; 3. az is szokásos volt (so war es auch nit [!] wieder die Gewohnheit), hogy az itteni nyomdák olyan műveket is kinyomtatassanak, amelyek tartalmát nem mindenben helyeselték. Csupán az előszóban rámutattak, hogy nem értenek egyet a könyv minden részletével (erre nézve a szöveg konkrét példákat hoz fel.) Ez történt volna ebben az esetben is (welches man auch, bei diesem Buch zu tun gesinnt war). A nyomdák ilyen gyakorlata ellen eddig senkinek sem volt kifogása. 4. Egyébként kevéssel a történetek után

Szilágyi filozófiai értekezését Heidelbergben a teológiai és filozófiai fakultás beleegyezésével s a legcsekélyebb megjegyzés nélkül kinyomtatták. Mindez világos bizonyítéka annak, hogy a heidelbergi Akadémiának egyáltalán nem olyan volt a véleménye és felfogása (Meinung und Concept) az értekezésről, mint az itteni túlbuzgóknak (wie die hiesigen Eiferer) (224—228).

* * *

Az „itteni túlbuzgók” véleménye szerencsére mint a *Pro memoria* melléklete (*Litt X* jelzet alatt) ránk maradt. Ennek szövegét (fordításban) teljes egészében ide iktatjuk, mert világosan elénk tárja azokat a sarkalatos pontokat, amelyekkel Szilágyi értekezése megbotránkoztatja az „*Orthodoxia*” zürichi védelmezőit.

„A Szilviasy [így] Philosophiájában” megfigyelt tévedések.²⁷

P[agina]²⁸ 3. Úgy látszik, a szerző azt állítja, hogy az igaz bölcsességhez vezető helyes és egyenes út az, ha elfogulatlanok vagyunk (indifferentem esse) mind az állítás, mind a tagadás tekintetében.²⁹

I. megjegyzés (Nota). Ez ellenkezik az V. cikkellyel, melyben a szent (?) rendek (Hl: Staden) megtiltották annak tanítását, hogy az embernek mindenben, még Isten létét (Wesen) illetőleg is kételkednie kell, minthogy az ember azokat a dolgokat, amelyben kételkedik, hamisnak tartja.³⁰

II. megjegyzés. A szerző ugyan nem használja könyvében a kételkedni (dubitare oder zweifeln) szót, hanem ehelyett a megvizsgálni, az ítéletet függőben tartani, elfogulatlannak lenni (Examinare, suspendere iudicium, indifferentem esse) szavakat: az egyik azonban annyi, mint a másik.

III. megjegyzés. Ez a manichaeusok régi módszere; ők is a kételkedés leple alatt fertőztek meg másokat a maguk ostobaságaival.

P. 51. A szabad ítélettel való olyatén visszaélésben, mely az értelem használatát fonákul alkalmazza, áll az észnek ama sajátos tökéletlensége, amelyet tévedésnek hívunk, amelyben szándékosan határain túl, visszaélünk vele.³¹

I. megjegyzés. Ez az állítás is szembe fordul a szent rendek XVII. cikkelyével, amelyben megtiltották annak tanítását, hogy rajtunk múlik, ha vigyázunk, hogy ne tévedjünk, ne hibázzunk, és hogy a tévedés egységesevül a mi akaratumkon áll.

II. megjegyzés. Az újítók (Novatores) ezt tanítva és ebben a meggyőződésben (élvén) nemcsoda, ha orcátlanul és beképzeltlen magukat a világosság gyermekei (Filii Lucis) címmel ékesítik.

²⁷ A kéziratban a Szilágyi könyvből vett állítások (nem szó szerint) latin nyelven, a hozzájuk fűzött megjegyzések német nyelven vannak írva.

²⁸ A lapszámok eleinte valószínűleg a Gessner által kinyomtatott ívek számozását követik. Bár valószínű, hogy a kézirat is Gessner kezében volt, mert az „idézett” állítások lapszáma messze túlmegegy a hét íven.

²⁹ A megjelent műben a 4. lapon: „2. Istud examinis, vel examinare, nobis non aliud est, quam de rebus incognitis iudicium suspendere, et suspendendo errorem vitare: seu indifferentem esse ad duo, nempe: affirmandum, et negandum ante inventionem certi alicuius principii, ex quo de re ignota cognosci, et sciri queat.”

³⁰ A nehezen olvasható kézirat itt és még többször a „Hl(Heilige) Staden” által kiadott kánonokra, decretumokra hivatkozik. A hivatkozások forrását sem irodalmi kutatás, sem többszörös svájci érdeklődés útján nem tudtam megállapítani.

³¹ *Philosophia*, 1678. 50. l. — Az „Errores observati” Szilágyi *Philosophiájának* az igazság kritériumaira vonatkozó fejezetéből (Praeparativa, Caput III.) csak egy állítást emel ki, azt is a saját szavaival. A felhozott kifogás az említett fejezet 15—16 és 22. pontjaira vonatkozhat (50—51., 53.).

P. 43. A világnak nincs megszabott határa (Mundus est indefinitus).³²

Megjegyzés. Itt a szerző mellözi az „infiniteus” (végtelen) szót, hogy ne tűnjön ki, hogy ő a dekrétum és kánonok ellen cselekszik, mivel a XI. kánonban meg van tiltva annak tanítása, hogy a világ az ő kiterjedésében végtelen, tehát nem lehetséges, hogy több mint egy világ legyen. Az ő állításáról viszont azt mondjuk; az, hogy a világnak nincsenek határai, s annyira határtalan, hogy még csak gondolni sem lehet nagyobbbat, csupán játék a szavakkal (Iusus in verbis), s ezzel a XI. cikkely és az igazhitűek (Orthodoxorum) tanítása ellen cselekszik, amely azt állítja, hogy a világnak van határa (mundum esse finitum).

P. 51. A tévedés elkerülésének szabálya (norma et regula) megvan a filozófiai tudományokban: sohasem csalatkozunk, ha világos és pontos észrevételek alapján értelmezzünk, mivel Isten az észrevétel (érzékelés stb.) legfőbb létesítője (facultas), így a nekünk adott képesség sem fordulhat rossz irányba, s a megértés (felfogás) képessége csak arra terjed ki, amit világosan érzékelünk. Csalódunk viszont, amikor nem pontos érzékletekre alapozzuk a megértést.

NB. Ez megint ellenkezik a Szent Rendekek tilalmával, akik a XVII. cikkelyben megtiltották, hogy azt tanítsák: a mi hatalmunkban áll, ha vigyázunk, hogy ne tévedjünk.

II. megjegyzés. Ebből nyilvánvaló, hogy a szerző azt állítja: valamely dolog helyes felfogása az igazság szabálya és zsinórmértéke, s ettől a durva tévedéstől függ egy másik, amely ebből következik: az emberi értelem oly biztos, mint a kijelentett igazság, ami Wittichius Theologus pacif. §. 133, 134, tanítása, aki a Lapis Lydius előszavában oly nagy dicséretet nyert, bár Wittich épp oly téves tanokat adott elő.³³

P. 128. Az első égneк vesszük azt a hatalmas örvényt, melyben mint majd előadjuk, az általunk lakott földet más bolygókkal együtt a nap körül az álló csillagokon belül egy égi anyag (materia coelestis) forgatja.³⁴

I. megjegyzés. Itt azt ígéri, lentebb bebizonyítja, hogy a föld a bolygókkal együtt mozog.

II. megjegyzés. Ez megint nyíltan Isten igéje ellen szól: *Prédikátor* (Eccles.) könyve I. v. 4. Egyik nemzedék megy, a másik jó: a föld azonban megmarad örökké; *Zsoltárok könyve* 104. v. 5. (Psalm.) Te helyezed a te földedet az ő talajára, amely megmarad mindörökkön örökké.

III. megjegyzés. Bár a szerző kissé óvatosabban tér erre a dologra, mint a többire, hogy az óvatlanokat rászedje, és ravaszságát ne lehessen oly gyorsan felismerni, amikor a 139. lapon a tévedését azzal akarja leplezni, hogy azt írja: azt lehet mondani, a föld valamilyen járulékos erő (per accidens) következtében mozog, rejtett mozgással, amely érzéklé-

³² Itt újból nem szó szerint, de a *Philosophia* 46. lapján (Praeparativa) olvasható kijelentésre hivatkozik a szerző: „Sed ea, in quibus nullos fines assequimur (ut sunt numerus Stellarum, magnitudo mundi etc.) tanquam indefinita agnoscenda et dicenda”. (A következő, 5. pontban Szilágyi az infiniteus és indefinitus szavak értelmének különbségét tárgyalja). — Érdekes, hogy a világ végtelenségének, más csillagok lakott voltának kérdése Maróthi groningeni disputációjában (17—36) is felmerül (L. TÓTH Béla: *Maróthi György eltitkolt disputációja*. Ref. Egyház 1972. 6. sz.), de itt a kopernikuszi tanokra való hivatkozással Maróthi már határozott igennel felel rá.

³³ Itt közelebbről a Praeparativa, c. III. 23. pontjáról van szó (54.), de mivel, mint utaltunk rá, az egész fejezet az igazság kritériumait tárgyalja, az *Errores* szerzője, valójában az egész caputot kifogásolja. — A Wittichiusra való utalás Christoph Wittich (1625—1687) német származású leideni professzor *Theologia pacifica* c. művére vonatkozik. Wittich cocejanus theologus és következetes kartézianus s a volt, dogmatikus tanokkal szemben a tudományos világszemlélet elsőbbségét hirdette. — A *Lapis Lydius* (próbakő) cím valószínűleg Jean Gontery (1526—1616) francia jezsuita hasonló című, a reformáció ellen irányuló hitvitázó munkájára utal (a könyvészeti adatok szerint a munka Magyarországon is többször megjelent).

³⁴ *Philosophia*, 1678., Physica Specialis Prima I. 20.: „Pro primo coelo sumimus: Ingentem illum vorticem, in quo tellurem, quam nos incolimus cum aliis planetis circa Solem intra stellas fixas a materia coelesti circumferri suis locis ostendemus” (155.). Szilágyi itteni állítása Descartes közismert örvényelméletén alapszik, melyet az *Principia Philosophiae* (1644) c. művében fejtett ki.

sünetet elkerülve nem vevődik figyelembe a Szentírásban minthogy azok tudvalevően a mindennapi élet gyakorlatához alkalmazkodnak.³⁵

IV. megjegyzés. Itt ezt akarja [t. i. mondani — tőlem]: A föld rejtett módon valamilyen járulékos erő folytán mozog körbe-körbe, amelyet a Szentírás (amely tehát többet ad az emberi életre, mint az ilyen természeti dolgokra) nem vesz figyelembe. Ez az utóbbi a bizonyíték, hogy a szerző mily alattomosan igyekezett mérgét elrejtteni, de azért elárulja magát, mikor azt állítja: a Szentírásnak az a szokása, hogy a köznép hamis és téves előítéletei szerint beszéljen.³⁶

Látnivaló tehát, hogy a több évig tartó vita személyeskedő jellegétől eltekintve, valóban lényeges kérdések körül folyt. A régi maradi, betűhöz, Szentíráshoz, kánonokhoz ragaszkodó felfogás csapott itt össze a gondolkodásnak amaz új módszerével és elveivel, melyeket Descartes kezdeményezett, s amelyek a világnak elfogulatlan, reális megismeréséhez, egy új természeti világkép (pl. kopernikanizmus) kialakulásához vezettek. S mindez egy debreceni tudós könyve körül. Elannyira, hogy tanulmányunk címül akár azt is írhattuk volna: „Egy magyar tudós műve, amely a 18. században megremegettette Zürichet”.

BÉLA TÓTH

Les circonstances de la publication de la „Philosophia” de Márton Szilágyi Tönkö

L'étude analyse les circonstances de la publication du premier manuel hongrois de philosophie, ouvrage de Márton Szilágyi Tönkö (1642—1700), imprimé à Heidelberg en 1678, intitulé *Philosophia ad usum Scholarum praesertim Debrecinae applicata*. C'est en 1670 que Szilágyi est devenu le professeur du Collège de Debrecen, et dès le commencement de son activité, il a enseigné la philosophie cartésienne qu'il a adoptée à des universités néerlandaises (Utrecht, Leyde, Franeker). Son ouvrage s'est revêtu d'une forme écrite déjà en 1673, et il l'a envoyé, par l'intermédiaire d'un de ses élèves, à J. L. Fabricius, professeur d'Heidelberg. Fabricius s'est exprimé sur l'ouvrage en termes appréciatifs, et plus tard il a confirmé son opinion par écrit aussi. Au mois de novembre de 1675, Szilágyi a envoyé le manuscrit à Zurich, au professeur de théologie J. H. Heidegger, et il a prié son aide pour l'impression du livre. Heidegger dont la sympathie pour les Hongrois était généralement connue, s'est mis d'accord avec un imprimeur nommé David Gessner, mais celui-ci a fait traîner longuement le travail. Entretemps, le contenu du livre, le fait qu'il analyse la philosophie cartésienne, est parvenu à la connaissance des chefs arriérés du clergé de la ville. Ceux-ci ont fait tout leur possible pour en empêcher l'impression. A l'aide de leur propagande clandestine, de leurs prêches de chair, de leurs feullies volantes, l'affaire est parvenue aux sessions du conseil municipal, à des rassemblements ecclésiastiques, de plus, ces nouvelles ont causé „une panique effroyable” („ein engeheures Geschrei”) parmi les bourgeois de la ville aussi. C'est pourquoi, pour conserver la paix, le professeur Heidegger a conseillé à Szilágyi de faire imprimer son ouvrage à Heidelberg, où il a paru finalement en 1678.

Cette querelle bruyante est un témoignage clair du fait que la Hongrie et la ville de Debrecen, tourmentées par la lutte des Turcs et des Allemands, étaient bien souvent plus

³⁵ *Philosophia*, 1678. Phys, Spec. Prima, Cap. II. 8. (167.) „Ex duobus hisce fontibus, rursus supponimus: IV. Terram, et omnes Planetas in suo quidem coelo quiescere; sed nihilominus ab iisdem deferri”. „Ezt a mozgást azonban nem vesszük észre, mint azt sem, ha a hajót szél vagy evezők híján a tenger áramlása (occulto cursu delabens) viszi”. — Az *Errores* végül itt is többet mond, mint Szilágyi szövege, de valójában nem tér el annak szellemétől.

³⁶ Az e szavakban kifejezésre jutó kartézianus elv már ott szerepel Apáczaianak a *Disputatio de mente humana* c. műve X. thesisében (RMK. 918.), s hasonlóképpen érvel Maróthi is már említett disputációja II. szakaszában a kopernikuszi rendszer igazsága mellett. De hasonló érveket hoz fel, Chr. Wittich is a tudományos szemlélet elsőbbségét hirdelve a Biblia betű szerinti értelmezésével szemben.

avancées dans le domaine du progrès de la science que ceux, qui, dans des circonstances beaucoup plus favorables et beaucoup plus proches des sources de la science, auraient pu former plus librement leurs convictions, leurs efforts.

Les sources de notre étude étaient d'une part les copies des lettres de Márton Szilágyi Tönkö, conservées à la bibliothèque du Collège de Debrecen (Sign. R. 3329/1—6, leurs originaux se trouvent à la Zentralbibliothek de Zurich), d'autre part un manuscrit en langue allemande conservé de même à la Zentralbibliothek, intitulé *Pro Memoria* (Sign. Ms L. 408), qui décrit en détail les luttes autour de l'impression du livre. L'annexe „Litt. X.” de ce dernier manuscrit est très intéressant et très important, parce qu'il expose, en latin et dans des points détaillés, les objections des „orthodoxes” contre Szilágyi et les doctrines progressistes de Descartes.